

БОЛТІВЕЦЬ Сергій Іванович

**ІВАН ОГІЄНКО
ПРО НАЙЯСНІШИЙ ВИРАЗ НАШОЇ ПСИХІКИ**Serhii BOLTIVETS
IVAN OGIIENKO ON THE CLEAREST EXPRESSION OF OUR PSYCHEDOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.006>

УДК: 159.92

**ВІДДІЛЕННЯ НЕРВОВИХ
І ПСИХІЧНИХ ХВОРОБ**

Початок наукового становлення Івана Огієнка (1882 – 1972) пов'язаний з Київським військовим госпіталем, де він працював фельдшером у відділенні нервових та психічних хвороб. У 1896 році після закінчення у м. Брусилові чотирирічної початкової школи 14-річний Іван з матір'ю пішки пройшли 75 верст (89 кілометрів) до Києва, щоб вступити до Київської військово-фельдшерської школи. Після чотирирічного навчання, з 18-річного віку, він мав обов'язок шість років відпрацювати в лікарні. Разом зі своїм товаришем по навчанню Юхимом Придворовим, який пізніше стане російським поетом Дем'яном Бедним, але тоді окремі вірші писав українською мовою, редагували щомісячник «Моя бібліотека».

Період початку ХХ століття, 1900 – 1906 роки, на який припала військово-медична праця І. Огієнка, так характеризувався психіатрами того часу П.М. Автократовим і Е.С. Боришпольським: «Про те, що будуть або можуть бути душевно хворі на війні, ніхто не думав раніше, і тому для піклування про цих хворих завчасно в мирний час нічого не було підготовлено військово-медичним відомством. Завдяки цьому перші душевно хворі воїни, які з'явилися на театрі війни, як офіцери, так і нижчі чини, розміщувались по різних госпіталях і лазаретах й утримувалися в за-

гальних палатах із соматичними хворими [1, с. 509]. Дух часу, відображений у думках і закликах найвидатніших психіатрів початку ХХ століття, лунав у виступах учасників Другого з'їзду вітчизняних психіатрів, що відбувався в Києві з 4 по 11 вересня 1905 року, під орудуванням голови-розпорядника Комітету проф. І.О. Сікорського, батька авіаконструктора Ігоря Сікорського, який підносив узірці найвищих моральних ідеалів лікарської праці, нагадуючи напучування видатного хірурга і освітнього діяча М.І. Пирогова: «У промові до студентів університету, в 1861 році, Пирогов говорить: «Сподіваюсь, ви встигли переконатися, що я обґрунтовував мої ставлення до вас на тій же моральній довірі до вас, яку мав право вимагати і від вас, тому що я вчиняв прямо і знаю, що на молодість не можна діяти інакше, ніж набувши її повну довіру. Віра, довіра сильної духом людини до свого брата-людини є тим могутнім важелем, який підносить слабку людину до висоти сильної, юної до висоти зрілої!» [Там само, с. 363]. Варто принагідно відзначити, що Другий київський з'їзд вітчизняних психіатрів виявився майже удвоє чисельнішим 163 учасників за Перший, московський, на який зібралось усього 86 членів [Там само, с. 20].

Далеко за госпітальні й університетські стіни ширилась думка психіатра В.М. Бехтерева на цьому ж з'їзді про те, що важливим чинником, який призводить до недостатнього розвитку особистості, є відсутність громадської

діяльності: «Народи, у яких громадська діяльність відсутня або слабко розвинена, готує у своєму середовищі, порівняно з іншими, в цілому менш розвинені і більш пасивні особистості, що зрештою відображається на усіх галузях культури»; до того ж «умови суспільного життя не скрізь складаються сприятливо для народів, і деякі з них гинуть раніше, ніж виникнуть перші паростки вільного громадського життя» [1, с. 45, 50]. Але, тим не менше, «боротьба за свободу особистості є водночас і боротьбою за правильний і здоровий її розвиток, а права особистості слугують показником її розвитку як соціальної одиниці» [Там само, с. 51]. Отож, дух суспільного оновлення сприяв пробудженню української свідомості, якою, як згадував І. Огієнко, він завдячував впливу свого приятеля «фельдшера Колегії Павла Галагана в Києві Андрія Коровая та частих відвідин вистав українського театру» [2, с. 18]. І. Огієнко вступає і навчається на медичному факультеті Імператорського університету св. Володимира, де, як відзначає М.С. Тимошик, «окрім опанування фахових дисциплін, відвідує лекції з історії, філології; особливо його зацікавлює курс академіка В. Перетця дослідника давнього українського письменства. Це, зрештою, й обумовило остаточний життєвий вибір: Огієнку після неодноразових клопотань вдається перевестися на історико-філологічний факультет і стати незабаром одним із найздібніших студентів, улюбленцем відомого академіка. (Через багато літ, видаючи у Варшаві свою двотомну літературно-лінгвістичну монографію «Українська літературна мова XVI-го століття. І Крехівський «Апостол» 1560 р.», професор Огієнко підготує для титулу книги таку посвяту: «Високоповажному і дорогому вчителеві, своєму академікові Володимирові Перетцю в день шестидесятиліття життя його на знак глибокої пошани та щирої вдячності присвячує автор» [Там само, с. 19]. Логіку і психологію у цей період викладає професор Георгій Челпанов організатор психологічної лабораторії та психологічної семінарії при університеті Св. Володимира.

Але перехід з медичного на історико-філологічний факультет не применшив турботу студента Івана Огієнка про здоров'я народу, серед якого він виріс. Починаючи з другого курсу, він співробітничав з київськими газетами і вже як журналіст 13 лютого 1906 року газета «Громадська думка» «розповіла вустами

і пером свого молодого репортера про проблему лікування брусилівських селян (на 24 села волости один фельдшер, постійне безгрошів'я, тому й лікуються бідняки не таблетками чи мікстурами, придбаними в аптеках, а порадами знахарів і ворожбитів)», а 1, 2 серпня про «вплив українського друкованого слова на свідомість селян» («Газета на селі») [2, с. 24, 25]. Після заборони «Громадської думки» 18 серпня 1906 року на весь період воєнного стану в Києві Борисові Грінченку вдається добитися дозволу на видання газети «Рада», у якій І. Огієнкові було замовлено цикл публікацій у рубриці «Нариси з духовного життя наших селян». Серед матеріалів цієї рубрики важливе значення належало нарисам «Українська самосвідомість наших селян», розмовам про долю української мови під спільним заголовком «Вчимося рідної мови: дещо про українську мову.» Болі і страждання пацієнтів, які в медичній практиці тамував фельдшер І. Огієнко, тепер чутливо увиразнюються у світопочуванні рідного народу його журналістським пером: «Мова це одне з найболючіших місць нашого культурного життя» [Там само, с. 32]. Мовні болі українського народу цей націєлюб, а після посвячення у духовний сан митрополит Іларіон, узяв чи не найглибше до власних переживань і ретельного піклування на все наступне, сповнене загроз, втрат і невтомної праці, дещо більш як 90-літнє, життя.

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДУШІ

Розвиток кожною нацією власної мови значною мірою залежить від доступності, зрозумілості широким колам читачів здобутого вченим наукового результату. Звуження сфери використання мови відбувається через термінологічні ускладнення сприймання читачами наукового тексту, труднощі стеження за перебігом думки інтелектуала, що здебільшого повторює шляхи одержання наукового знання. Цим самим створюється психологічний бар'єр для використання цього знання широкими колами читачів і, власне, народом як суспільною цілісністю, чия свідомість не отримує необхідних для повноцінного духовно-інтелектуального розвитку уявлень, а зусилля вченого залишаються марними для розвитку народної самосвідомості. Так, праці сотень професорів Києво-Могилянської академії, які впродовж її існування писались і промовлялись у нав-

чальних аудиторіях чужою для українського народу латинською мовою, так і залишилися в нинішніх архівах, невитребувані ні латинізованими країнами західної Європи, ані власним народом. На кожному з наступних етапів історії науки експансія «науковими» мовами, подібно до мертвої латини у середньовічній Європі як спадку збройної потужності Римської імперії, здійснювалась московитською, перейменованою пізніше на «великоруську» мову внаслідок московського загарбання України, французькою мовою з апогеєм вторгнення на територію України армії Наполеона, німецькою мовою, кульмінацією експансії якої став напад на територію України військової потуги Гітлера, нинішній період експансії англійської мови як наукової під приводом ядерного військового домінування США в Європі і сучасному світі. Завойовницька логіка протягом усіх століть залишалась незмінною раби зобов'язані розуміти мову своїх власників, щоб просто виживати і жити, бо інакше вони втрачали цю можливість.

Якнайкраще розуміючи це, І. Огієнко вже однією зі своїх перших наукових публікацій, призначених для якнайширшого кола читачів, створив взірць доступності, зрозумілості викладу своєю книгою «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918) [3]. В ній автор чітко і ясно втілює основну усталеність, що є *психологічним законом способу українського мислення, висловлювання і спілкування*: говорити так, як думаєш і відчуваєш, а, позначивши це правдиво на письмі, читати так, як написано – кожна буква позначає відповідний звук, дифтонги -дж-, -дз- позначають злиття тих самих звуків, які подані на письмі і ніяких відхилень від цього великого й основного психологічного канону довіри до писемного українського мовлення немає і бути не може. Тому ми привертаємо увагу до цього великого духовно-психологічного закону, який відображає не завжди усвідомлювану і таку, про яку дуже рідко говорять і пишуть дослідники української й інших мов, але яка живе в кожній мовленнєвій дії українця, – на цю дійову багатотисячолітню усталеність взаємозв'язку способу мислення і діяння українців як народу.

Довіра до істини, а її пошук є основним призначенням науки в цілому, завдяки дії згаданого духовно-психологічного закону, втілена в історичному факті єднання євро-

пейських народів, про який І. Огієнко пише так: «у Києві постає велике наукове огнище – славна Могилянська Академія, і до нас в науку посилають своїх кращих синів усі православні слав'янські й не слав'янські землі – їдуть серби, їдуть болгари, їдуть румуни, їдуть з Москви. Значіння Академії було незмірим, бо вона пробуджувала культурні й наукові поривання» [3, с. 52].

Втіленням сили кожного народу, завдяки якому можливе слов'янське єднання, є його свідомість, і тому вчений звертається до власної нації: «Наш народ повинен зрозуміти, що сила його залежить від сили його свідомості», – написав митрополит Іларіон – Іван Огієнко у книзі «Служімо своєму народові!» [4, с. 6]. Цю силу він як учений-енциклопедист систематично побилював своєю невсипущою працею у царині мовознавства, психології і богослів'я.

Іван Огієнко продовжив розроблення психологічного напрямку в українському мовознавстві, розвинутого Олександром Потебнею і Борисом Грінченком. Підвалини такого підходу були обґрунтовані на початку наукової творчості у праці «Українська культура»: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...» [3, с. 239-240]. Цим самим предметом Огієнкового зацікавлення й дослідження є не тільки мова сама по собі, а її взаємозв'язки із психічним життям людини, власного та інших народів світу, особливо – найближчих до України сусідніх, слов'янських націй. Мова розповідає вченому про дух української нації у його розвитку протягом прожитих нею століть.

Характерною рисою мовознавчої творчості І. Огієнка є дотримання *принципу «простоти та ясності»*, який ґрунтується на психологічному розрізненні способів мислення: «Є два способи думати – спосіб народний, попу-

лярний, і спосіб інтелігентський, доступний не для багатьох» [5, с. 273]. Інтелігентський спосіб думати обмежує коло тих, хто здатний усвідомити написане, й цим перешкоджає розвитку культури. «Сам я належу до тих, хто не тільки кохаються в популярному викладі, але й уважають його за корисніший від викладу чисто наукового, – зазначає І. Огієнко. – Завдання вченого – не тільки творити науку, але й уміти навчати її». [Там само, с. 276]. Виходячи із згаданого принципу, кожний дослідник, який бере в руки перо, «мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний» [5, с. 276]. Виходячи з цього, марним є все, що написане, хоч і рідною мовою, та нерідним способом мислення. Його не розуміє читач, якому адресувалось викладене.

Етнічні прикмети психології мислення виявляються, за висновком дослідника, у тому, що «Кожна мова має свої власні способи сполучувати в речення, свою власну складню і свої втерті фразеологічні вирази» [5, с. 321]. В українській мові ці особливості полягають у неприпустимості вживання поруч двох іменників на *-ня*, *-ття*, накопиченні підрядних речень, штучному вживанні сполучників – *котрий*, *який* замість широконародного *що*.

Доступність і ясність у бажанні бути зрозумілим відзначають педагогічну, психологічну й методичну позицію І. Огієнка-мовознавця. Вже протягом 1917 – 1918 років, – час, що зумовив небачений доти потяг до українського слова, молодий доцент Київського університету та Української педагогічної академії І. Огієнко пише і видає друком підручники, посібники, методичні поради для учнів, студентів, учителів, для самонавчання дорослих людей у народних школах, – усіх тих, хто бажає навчатись української мови. Він очолює правописну комісію, створену Міністерством освіти Української Народної Республіки, разом з академіком А. Кримським і професором Є. Тимченком, що входили до її складу, готує «Проект правопису української мови». Цей проект, прийнятий і затверджений Всеукраїнською академією наук, став основою для ухвалення 17 січня 1919 року Міністерством освіти УНР циркуляру «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні».

Наполегливо працюючи, І. Огієнко, на той час – ректор Кам'янецького університету – видає шкільний підручник «Українська грама-

тика. Частина перша. Основи українського правопису», де головні правила були викладені з дивовижною простотою, ясністю і доступністю. До слова, цілісність навчання мови за цим підручником забезпечується, з одного боку, методичним підготуванням вчителя, з іншого – всеохопленням дитячого сприймання: запитання дитині, що збуджують цікавість, але можуть бути замінені учителем на інші, ближчі до учнівського інтересу; малюнки для складання – одразу, цілих і закінчених, гарненьких за змістом і формою – оповідань; живі факти із шкільного життя; вірші для списування й одночасно заучування напам'ять; створення у свідомості дитини найпершого обрису історичного розвою мови, що знаменує собою життя душі українського народу протягом минулих століть.

Загалом життя звуків та інших мовних явищ ґрунтується на тому незначному досвіді, що його не може не мати кожна дитина. Розвиткові мислення з використанням дітьми своїх природних способів пізнання сприяють вправи, створені І. Огієнком для привласнення уявлень про склади слова. Ці вправи послідовно взаємопов'язані між собою, проводячи думку від простих до поступово ускладнюваних мисленнєвих дій-актів.

Дбаючи про розвиток мислення у процесі навчання української мови, Іван Огієнко подбав про різнобічність чинників, що підтримують цікавість, послідовно ведуть від одного виду діяльності до іншого, своєю взаємопов'язаністю і спадкоємністю передбачають повне опанування змісту підручника. Це зміцнює волю, вивищує рівень домагань і привчає, самотійно придивляючись до життя мови, ставити запитання і шукати відповіді на них. Чи не в цьому вбачав мовознавець І. Огієнко запоруку розвою мудрости? Такої, що надихає вчителя шукати відповіді на запитання дитини, навчаючись у неї простоти та ясності, свіжості думки у сприйнятті усталених, здавалося б, навіки ментально прищеплених граней життя народного духу, втіленого в мові.

ПОКЛИК ОСОБИ ДО ОСОБИ В ІСТОРИЧНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Набуття й підтримання душевної рівноваги, важливе з морального і психогігієнічного погляду, забезпечується вміщеними І. Огієнком у підручнику молитвами, які, за Мартіном Бурбером, Віктором Франклом і Євгеном Гли-

вою, є «покликом особи до особи», «вершиною стосунку «Я – Ти». «Справді, саме молитва є «покликом особи до особи»; її можна розглядати як вершину стосунку «Я – Ти», постає найхарактернішою якістю людської екзистенції – її діалогічною якістю» [6, с. 173-174].

Засадничим успіхом викладання української мови, на думку І. Огієнка, є науковість. Важливе значення має принцип історичного вивчення мови, а також створення в учнів цілісного уявлення про мову як про живий організм, що розвивається за притаманними йому законами. Основні віхи Огієнкового мовознавчого доробку відзначаються фундаментальністю виконаних досліджень, віднайдених закономірностей розвитку ментальної рідної мови. Його перші наукові розвідки з історії мови та мовознавства виходять у світ у 1908 році: «Українська граматична термінологія» та «Українська граматична література: Розгляд підручників, за якими можна вчитись і вчити українську мови» [7; 8]. У 1910 році з'являється друком праця «Двійне число в українській мові» [9].

Вагомий внесок І. Огієнко здійснює у вивченні історії російської мови, і доходить висновку про її несамотійність та залежність від української, без впливу якої її граматичні форми істотно відстають від розвитку народної мовленнєвої практики. Свій набуток у виправлення цього відставання через названу мовотворчу несамотійність вчений-мовознавець утілює у власних дослідках етногенези російської мови. Серед них словники, посібники, таблиці, які в умовах тотальної русифікації неодноразово перевидавались в Києві, а не в Москві чи інших російських містах, що підтверджує кількостілітню тяглість українського впливу на розвиток російської мови: «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи» [10], «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения» [11], «Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т. п.» [12], «Пособие по стилистике русской речи» [13], «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке» [14], «Справочная книжка по русскому языку» [15], «Словарь военно-исторических терминов» [16], «Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русском языке» [17], «Наглядная таблица для изучения русской орфографии: пособие для изучения и повторения» [18],

«Правильность и чистота русской речи применительно к нуждам нашей школы» [19]. Подібно створеного Георгієм Челпановим у Києві «Підручника психології (для гімназій і самоосвіти)» [20], що витримав більше 10 видань і ширився в усіх середніх навчальних закладах та духовних семінаріях тодішньої російської імперії, праці І. Огієнка про російську мову служили еталонами для її вживання, основою для узагальнення історичних закономірностей привласнення російською мовою слів іншомовного походження, теоретичними засадами історичної акцентології. Розроблені вченим загальнотеоретичні положення про генезу та наступні історичні зміни слов'янського наголосу до сьогодні залишились загальноприйнятими у мовознавстві. Це, зокрема, твердження про домінуючу роль аналогії при формуванні нової акцентної системи після занепаду редукованих Ї і Ъ та кінцевого И, взаємопов'язаність наголосу і семантики слів, насамперед похідних.

Поряд з історією запозичень до російської мови, дослідник розкриває аналогічні процеси, які відбувались в українській мові, розрізняючи запозичення стародавніх часів: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (литовські, германські, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, церковнослов'янські), а також західні запозичення нового часу (польські, німецькі, нідерландські, англійські, єврейські та ін.). За висновком І. Огієнка, привласнені запозичення відображають історію зв'язків народу з іншими культурами. Оскільки за радянської доби ім'я І. Огієнка було заборонено і, користуючись цим, науковці не посилаючись на твори автора, то російські мовознавці використовували за змістом, переважно без цитувань. Як один із прикладів, що його наводить С. Бевзенко у статті «Питання історії мови у працях І. Огієнка» [21] є книга «Лексика русского литературного языка XIX – нач. XX в.», виданої у Москві видавництвом «Наука» у 1981 році.

Падіння заборон на українську мову і суспільне оновлення, пов'язане з крахом російської імперії у 1917 році, зумовлює національне піднесення і відкриває шлях до українського читача популярної праці І. Огієнка «Вчімося рідної мови! Нариси про мову вкраїнську» [22]. Розгортаючи коментар до явищ сучасної української мови у формі численних історичних відомостей, автор докладно й аргументовано викладає ці твердження у книзі «Курс

українського языка. Из лекцій по истории украинского языка», що вийшла друком у 1918 [23]. В ній вчений створює передумови для подальших історичних зіставлень мовних явищ і фактів, які були докладно висвітлені у посібнику «Краткий курс украинского языка. Из истории украинского языка» [24], працях «Чистота і правильність української мови» [25], «Нариси з історії української мови» [26], двохтомній фундаментальній розвідці, за яку університетом чеського міста Брно І. Огієнкові був присуджений ступінь доктора філософії, – книзі «Українська літературна мова XVI століття і український Крехівський апостол» [27].

НАЙДАВНІШІ ВІДЛУННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДУШІ

Дослідження мови давньоукраїнських писемних пам'яток становлять значну частину наукової спадщини Івана Огієнка. Велика їх кількість, що детально проаналізована вченим, дає йому аргументовані підстави віднести час виникнення української мови до VI ст. н.е. Талановитий мовознавець викладає результати своїх досліджень у працях «Вербська євангелія 1560 року» [28], «Псалтир половини XVIII століття в лемківському перекладі», «Лисівська тріодь 1734 року», «Українська вимова богослужбового тексту в XVII ст. Нарис з історії української фонетики» [29], «Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії культурного життя Церкви Української» [30], «Українська мова в Києво-Печерській Лаврі» [32], «Українська житомирська Євангелія 1571 року», статтях «Руно Орошенное Св. Димитрія Ростовського» [33], «Двійне число в українській мові» [34] та ін.

До цього ж періоду наукової творчості І. Огієнка належить задум написати 12-томну історію церковнослов'янської мови. Перший і другий томи цієї унікальної за масштабністю задуму праці вийшли у 1927 – 1928 роках у Варшаві. Автор присвятив їх дослідженню життя першовчителів слов'янського світу Кирила і Мефодія. Третій том містив публікації кирило-мефодіївських джерел, четвертий – історію появи азбуки і літературної мови слов'ян, п'ятий – історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд старослов'янських пам'яток X – XI ст., докладні бібліографічні покажчики, словник старослов'янської мови і велику кількість знімків пам'яток; шостий – фонетика; сьомий – морфологія; восьмий –

синтаксис; дев'ятий – історію церковнослов'янської вимови і наголосу, десятий – слов'янську палеографію; одинадцятий і дванадцятий томи – історію перекладів св. Письма і богослужбових книг на церковнослов'янську й інші мови слов'янського світу. Вченому вдалося опублікувати, крім вже згаданих, четвертий, п'ятий, шостий і десятий томи цього монументального мовознавчого дослідження.

Важливе місце відводив І. Огієнко вивченню наголосу у фонетичному розвитку мови. Так, у статті «Розмежування пам'яток українських від білоруських» [35] він обґрунтовує думку про те, що наголос як оригінальна система кожної мови є показником національної приналежності певної писемної пам'ятки. Показово, що такий підхід становив собою цілковиту новизну для українського мовознавства, що знаменувала собою застосування незнаного досі методу, заснованого на вивченні наголосу східнослов'янських пам'яток. Теоретичне узагальнення результатів багатолітніх досліджень у царині української історичної акцентології було викладено у статтях, присвячених українському наголосу в XIV – на початку XVII-го століття та наголосу як методу означення місця виходу стародрукованих книжок. Тут до важливих висновків ученого належить твердження про те, що вже у XV столітті українська мова мала власну систему наголосу, відмінну від наголосу польської і російської мов; продуктивність слів староукраїнської мови з кореневим наголошуванням зумовлена доісторичним (праслов'янським) впливом. Останнє, зокрема, ріднить південно-західні говори із системою наголосу сербської мови.

Протягом 1933 – 1939 років І. Огієнко редагує популярний щомісячник «Рідна мова», що мав на меті поширювати в західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонадніпрянських говорах. При цьому діалекти він розглядає як живе джерело збагачення української мови. Протягом 1933 – 1939 у Варшаві вчений видавав щомісячник «Рідна мова» і був його головним редактором. В ньому він публікує ґрунтовну працю, у якій радить читачам як записувати народні говори, розкриває питання підготовки до записів, вибору оповідача, процесу запису, документування зібраних матеріалів. Проти журналу «Рідна мова», головно за його критику політики русифікації в УРСР, публікує замовні статті журнал «Мо-

вознавство» який виходив у Києві і поширювався на території, окупованій Московією у формі СРСР. Поради Івана Огієнка, як і сам журнал «Рідна мова», були адресовані насамперед сільським вчителям. Звертаючись до читачів, його головний редактор писав: «Сердечно просимо наших читачів надсилати нам більше діалектичного матеріалу зі своїх місцевостей. На словах просимо конче подавати наголос (акцент). Записуйте фонетично, як чуєте». Закономірно, що дописувачами журналу стали науковці, письменники, педагоги (до прикладу, М. Королів-Старий, С. Черкасенко), учителі сільських шкіл, викладачі гімназій адвокати. У дев'яносто одному випуску журналу були видрукувані нові емпіричні відомості з фонетики, діалектології, лексикології, лексикографії, граматики, методики викладання української мови у школі, стилістики, ономастики, психолінгвістики.

Серед статей численних дописувачів на сторінках журналу «Рідна мова» побачили світ також посібники та інші праці професора І. Огієнка; «Складня української мови», «Ономастика й топомастика в Мойсеевій книзі Буття», «Початкова граматика української літературної мови», «Без спільної мови нема нації», «Чужі впливи на українську мову», інші. Найголовнішою ідеєю, що її втілював журнал, була думка про те, що соборна літературна мова є запорукою міцної національної свідомості і самостійної державності.

Окремі публікації журналу «Рідна мова» видавалися у серії «Бібліотека рідної мови». Це, зокрема, науково-популярна праця І. Огієнка «Рідне писання», яка містила «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» [36], що охоплював понад 7,5 тисяч слів й мав додаток: «Головні відміни літературної мови від мови західноукраїнської», де здійснено огляд її найважливіших фонетичних, морфологічних і синтаксичних прикмет у контексті історії розвитку літературної мови. «Для одного народу – одна літературна мова! Для одного народу – один правопис!» – так сформулював свою основоположну концепцію вченого-мовознавця І. Огієнка у цьому словнику. Її практичне здійснення він розпочав своєю безпосередньою участю у створенні загальнообов'язкового українського правопису, очоливши Правописну комісію, створену при Міністерстві освіти Української Народної Рес-

публіки, до якої входили академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. Підготовлений «Проект правопису української мови» був затверджений Міністерством освіти УНР 17 січня 1919 року і розісланий обіжником (циркуляром) «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні». З незначними змінами цей проект став основою правописного кодексу, що вийшов у світ 1921 року. Під його впливом деякі зміни було внесено у «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Тараса Шевченка у Львові», що створювалися на основі правописної системи С. Желехівського. Це було перше в історії української літературної мови запровадження на більшій частині України єдиних загальнообов'язкових правописних норм.

Науковим подвигом Івана Огієнка – митрополита Іларіона – є другий в історії українського народу переклад Біблії (перший у XIX столітті був виконаний П. Кулішем) на українську літературну мову. Переклад Пантелеймона Куліша, безперечно, вельми цінний і важливий для української культури свого часу, але не відповідав методиці перекладу Св. Письма і тому не був канонічним.

Для здійснення перекладу з мови оригіналу І. Огієнко, починаючи з 1917 року, ґрунтовно вивчає старогрецьку і староеврейську, латинську і церковнослов'янську мови, різні сфери життя давнього Ізраїлю, його історію і культуру. Він докладно знайомиться із світоглядом, звичаями, традиціями, системою законів, етнічною психологією древніх іудеїв. Переклад Біблії, закінчений перекладачем наприкінці 1958 року, був виконаний класичною літературною українською мовою, зрозумілою кожному, хто володіє нею. В ньому була повністю збережена ритмічність оригіналу, біблійний стиль і точність думок. Саме це принесло йому визнання Британського і Закордонного Біблійного Товариства, яке обрало українського вченого своїм Почесним членом.

Історія мови розглядається вченим у контексті уявлень, розвитку свідомості й душі українського народу: «Пізнати первісне значення слова – то пізнати душу слова, життя самої мови» [37]. Цим самим етимологічний принцип покладений І. Огієнком в основу психологічної здатності людини оволодівати будь-якою мовою.

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНЕ НАУКОВЕ СПІВТОВАРИСТВО ЙОГО ІМЕНІ

Створення Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка було ініційовано 16 – 17 квітня 1992 року в ході відзначення 110-річного ювілею одного з творців української духовності І.І. Огієнка – митрополита Іларіона – в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (з 2008 – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). 27 травня 1992 року відбулась установча конференція Товариства за участю А. Бурячка, В. Німчука, Н. Захлюпаної, І. Тюрменко, Є. Сохацької, О. Опанасюка, З. Тіменника, П. Дзенділевського, В. Смирнов-Огієнко, яка обрала головою Ради Товариства Євгенію Сохацьку, заступниками – А. Бурячка, О. Купчинського, О. Опанасюка, відповідальними секретарями І. Тюрменко і С. Болтівця, затвердила склад Ради Товариства у кількості 25 осіб. 15 липня 1993 року в Міністерстві юстиції України було зареєстроване Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка та видано свідоцтво №476. Основною метою діяльності Товариства було визначено розвиток творчої ініціативи громадян України у вивченні і популяризації наукової, освітньої, літературної, богословської і культурологічної спадщини видатного українського вченого, педагога, богослова, письменника, державного та релігійного діяча України І.І. Огієнка, сприяння розробці і впровадженню його поглядів у сферу науки, освіти і культури, утвердження в суспільній свідомості ідей людинолюбства, добродійництва, знаходження щастя у стражданнях і жертвах заради людини як основи найвищого вдосконалення душі. Товариство об'єднало первинні осередки, створені в більшості областей України відомими науковцями, громадськими діячами, серед яких найбільш вагомою стала діяльність Кам'янець-Подільського (Людмила Поплавська-Мужиловська), Хмельницького (Світлана Бевза), Львівського (Ярослав Ганіткевич), Рівненського (Раїса Тхорук), Житомирського (Людмила Бондарчук, Наталія Хом'як), Брусилівського (Василь Сташук), Київського (Ірина Тюрменко), Чернігівського (Ніна Огієнко), Сумського (Людмила Яременко), Тернопільського (Наталія Поплавська), Бе-

режанського (Надія Волинець), Харківського (Наталія Левченко), Черкаського (Петро Похнатюк), Севастопольського¹, Луганського² та інших осередків, співпраця з Колегією Св. Андрія (Вінніпег, Канада) та Товариством «Волинь» (Вінніпег, Канада). У 1995 році Товариство ініціювало створення Комітету із присудження премій імені Івана Огієнка, першим головою якого став Анатолій Погрібний.

Для відзначення 115-ї річниці з дня народження І.І. Огієнка 1997 рік було оголошено Роком Івана Огієнка, у рамках якого в усіх осередках *огієнкознавства* відбулись наукові конференції та інші науково-культурологічні заходи, найбільш значними з яких були «Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості» у Київському міжрегіональному інституті удосконалення вчителів імені Бориса Грінченка (С.І. Болтівець) і «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (Є.І. Сохацька), а результати опубліковано у збірниках з однойменними назвами. Зусиллями Товариства та його Київського осередку у 1998 році встановлено барельєф Івана Огієнка роботи скульптора Руслана Русина (автор фото О. Лепетуха) на фасаді жовтого корпусу Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (Київ, бульвар Т. Шевченка, 14), де навчався і викладав І. Огієнко.

Київський осередок Товариства долучився до відзначення 125-ї річниці від дня народження Івана Огієнка (митрополита Іларіона) у Києві. У 2007 році була проведена українсько-канадська науково-практична конференція «Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук» та випущений збірник наукових праць з однойменною назвою. За зверненням Київського осередку Товариства до Національного банку України випущена ювілейна монета. Того ж 2007 року вийшла ювілейна марка присвячена видатному українцю. Внучата племінниці І. Огієнка – І. Тюрменко – передала з родинного архіву до Національного музею історії України особисті речі І. Огієнка: вишитий рушник (холмський період), столове срібне приладдя з вензелями *І.О.* (холмський період), (зберігалися у племінниці Іларіона Клавдії Огієнко в Аргентині), книжки з особистим підписом І. Огі-

¹ Не називаємо імена засновників з міркувань їхньої безпеки на тимчасово окупованих територіях України (прим. С. Болтівця)

² Так само

енка та валізку (швейцарський період), з якою він прибув до Канади.

Меморіальні дошки і пам'ятні знаки з'явилися у Винниках на Львівщині, у Брусилові, Житомирі, Кам'янці-Подільському (2003), відкрито пам'ятник І. Огієнку, музей Івана Огієнка, пам'ятний знак на місці садиби, де народився І. Огієнко, викопаної ним криниці. За клопотаннями Товариства іменем Івана Огієнка названі вулиці в Києві, Львові, Житомирі, Кам'янці-Подільському, центральний майдан м. Брусилова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Житомирський коледж культури і мистецтв імені Івана Огієнка. Значна увага учених та членів Товариства до вивчення творчої спадщини Івана Огієнка спричинила створення окремого розділу наукових досліджень – *огієнкознавства*. Члени Товариства Микола Тимошик, Алла Марушкевич, Ірина Тюрменко, Володимир Ляхощкий є авторами перших монографій і книг про І. Огієнка. На базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка здійснюється засноване Товариством у 2004 році видання наукового збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна». Голови Ради Товариства: 15.07.1993 – 12.04.2014 – Євгенія Сохацька, з 12.04.2014 – Почесний Голова Євгенія Сохацька, голова – Сергій Болтівець.

ВИСНОВКИ

1. Життєвий шлях і численні праці Івана Івановича Огієнка розкривають значення мови в житті кожного народу, а основні напрямки його мовознавчих досліджень дозволяють охопити психологічну структуру загальносуспільного мовного самоусвідомлення на прикладі становлення мовної самосвідомості української нації. За нашими підрахунками загальний обсяг неопублікованих праць І. Огієнка (митрополита Іларіона), які зберігаються в Канаді у картонних коробках розмірами метр на метр кожна, потребуватимуть для свого видання близько 120 томів, що зумовлює необхідність поєднання зусиль українських науковців багатьох спеціальностей.

2. Науковий доробок цього велета українського духу настільки багатогранний, що виходить далеко за межі мовознавства, історії української та інших слов'янських мов, лексикології, історії української церкви та інших галузей, які нині розробляються дос-

лідниками. Опубліковані за життя І. Огієнка праці відображають духовну практичну психологію українського народу в його тисячолітньому філогенезі і тому потребують дослідницької уваги вчених-психологів.

3. Духовно зорієнтованої психології, а отже психології незборимого духу Українського народу, потребують як нинішнє, так майбутні покоління українців, покликаних долею боронити як власне життя, так і життя європейських народів (європеоїдів) від навали нелюдів московського улусу Золотої Орди (монголоїдів), що чи не повне тисячоліття загрожують людству.

4. Саме з іменем чи не найбільшого вченого за створеним за життя науковим доробком і його цивілізаційним значенням – Івана Огієнка – Україна утверджує свою духовно-інтелектуальну могутність і належні засади розвою і ширення на планеті літературної української мови як однієї з майбутніх світових мов міжслов'янського і міжнародного порозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Організація піклування, лікування та евакуації душевно хворих на театрі воєнних дій д-рів П.М. Автократова і Е.С. Боришпольського. *Праці другого з'їзду вітчизняних психіатрів, що відбувся в м. Києві з 4 по 11 вересня 1905 року*. Київ: Друкарня С.В. Кульженка, Пушкінська вул., буд. №4. 1907. 698 с.
2. Тимошик М. Його бій за державність. Київ: Наша культура і наука, 2017. 376 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Вид. книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
4. Огієнко І. Служімо своєму народові! Холм, 1943. С. 6.
5. Огієнко І. Як писати для широких мас. *Рідна мова*. 1934. №7-8. С. 273-321.
6. Франкл В. Людина у пошуках граничного сенсу. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. *Психологія і духовність*; упоряд. й наук. ред. Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). Т.1 Київ: Унів. вид. «Пульсари», 2001. С. 165-177.
7. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Київ, 1908. 80 с.
8. Огієнко І. Українська граматична література: розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити укр. мови. Київ, 1908. 20 с.
9. Огієнко І. Двійне число в українській мові. *Записки наукового товариства у Києві*. Кн. VI. 1910. 43 с.
10. Огієнко І. Словник неправильних, важких і сумнівних слів, синонімів і виразів у російському мовленні. Київ, 1910. 180 с.
11. Огієнко І. Словник наголосів у російській мові і правила російського наголосу. Київ, 1911. 176 с.
12. Огієнко І. Про наголос у власних іменах історичних осіб, письменників, діячів і т. п. Київ, 1912. 88 с.
13. Огієнко І. Посібник із стилістики російської мови.

Київ, 1911, 1912, 1914, 1915. 180 с.

14. Огієнко І. Словник загальноновживаних іноземних слів у російській мові. Київ, 1912. 192 с.

15. Огієнко І. Довідкова книжка з російської мови. Київ, 1914. 320 с.

16. Огієнко І. Словник військово-історичних термінів. Київ, 1914. 180 с.

17. Огієнко І. Іноземні елементи в російській мові: історія проникнення запозичених слів у російській мові. Київ, 1915. 136 с.

18. Огієнко І. Наочна таблиця для вивчення російської орфографії: посібник для вивчення і повторення. Київ, 1915.

19. Огієнко І. Правильність і чистота російського мовлення стосовно потреб нашої школи. Радомишль, 1916. 16 с.

20. Челпанов Г. Підручник психології (для гімназій і самоосвіти). 10-е видання. Москва, Типолітографія І.Н. Кушнерьов і К^о, 1912. 224 с.

21. Бевзенко С. Питання історії мови у працях І. Огієнка. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка в контексті українського національного відродження*. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 88.

22. Огієнко І.І. Вчимося рідної мови! Нариси про мову українську. Київ, вид. книгарні Є. Череповського, 1917. 32 с.

23. Огієнко І.І. Курс української мови. Із лекцій з історії української мови. Вид. 2. Київ: Є. Череповський, 1918. 328 с.

24. Огієнко І.І. Короткий курс української мови: 3 лекцій історії української мови: посібник для студентів, учителів та учнів старших класів середніх навчальних закладів. Київ: Вид. кн. маг. Є. Череповського, 1918. 240 с.

25. Огієнко І. Чистота й правильність української мови: підручник для вивчення української літературної мови: популярний курс з історичним освітленням. Львів: Вид. книгарні А. Бардаха, 1925. 215 с.

26. Огієнко І. Нариси з історії української мови. Варшава, 1927. 216 с.

27. Огієнко І.І. Українська літературна мова XVI-го століття та український Крехівський Апостол. Варшава, 1930. 192 с.

28. Огієнко І. Вербська Євангелія 1560 року. Варшава, 1933. С. 208-241.

29. Огієнко І. Українська вимова богослужбового тексту в 17 ст. Варшава, 1926. 23 с.

30. Огієнко. Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії культурного життя Церкви Української. Тарнів, 1921. 32 с.

31. Огієнко І. Українська мова в Києво-Печерській Лаврі. Вид. «Духовні бесіди». Варшава-Прага. 1924. 8 с.

32. Огієнко І. Українська житомирська Євангелія 1571 року. Тернів, 1922. 72 с.

33. Огієнко І. Руно Орошенне Св. Димитрія Ростовського. *Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету*. 1920. Т. II. С. 71-76.

34. Огієнко І. Двійне число в українській мові: *студія. Пам'ятки України*. 2001. №1-2. С. 181-183.

35. Огієнко І. Розмежування пам'яток українських від білоруських. [Б. м.], 1934. 32 с.

36. Огієнко І.І. Рідне писання. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. Жовква, 1943; Нью-Йорк, 1973. 156 с.

37. Огієнко І. Українська церковна термінологія в мові польській. *Рідна мова*. 1937. Ч. 9-10. С. 337-342.

REFERENCES

1. Orhanizatsiia pikluvannia, likuvannia i evakuatsii dusheвно khvorykh na teatri voiennykh dii D-riv P.M. Avtokratova i E.S. Boryshpolskoho [Organization of care, treatment and evacuation of mentally ill people in the theater of war by Drs. P.M. Avtokratov and E.S. Boryshpolsky]. (1907). Pratsi druhoho zizdu vitchyznianskykh psykhiatriv, shcho vidbuvavsia v m. Kyievi z 4 po 11 veresnia 1905 roku. Kyiv: Drukarnia S.V. Kulzhenka, Pushkinska vul., bud. №4. [in Ukrainian].

2. Tymoshyk, M. (2017). His fight for statehood [His fight for statehood]. Kyiv: Our culture and science [in Ukrainian].

3. Ogiienko, I. (1918). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. Kyiv: Vydavnytstvo Knyhami Ye Cherepovskoho [in Ukrainian].

4. Ogiienko, I. (1943). Sluzhimo svoiomu narodovi! [Let us serve our people!]. Kholm. [in Ukrainian].

5. Ogiienko, I. (1934). Yak pysaty dlia shyrokykh mas [How to write for the masses]. *Ridna mova*, 7 – 8, 273-321 [in Ukrainian].

6. Frankl, V. (2001). Liudyna u poshukakh hranychnoho sensu [Man in search of ultimate meaning]. *Humanistychni pidkhody v zachidnii psykhologii KhKh st. Psykholohiia i dukhovnist; uporiadk. y nauk. red. Roman Trach (SSHА) i Heorhii Ball (Ukraine)*. T. I Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 165-177 [in Ukrainian].

7. Ogiienko, I. (1908). Ukrainska hramatychna terminolohiia [Ukrainian grammatical terminology]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Ogiienko, I. (1908). Ukrainska hramatychna literatura: Rozghliad pidruchnykiv, po yakykh mozna vchyty i vchyty ukr. Movy [Ukrainian grammatical literature: Review of textbooks that can be used to study and teach the Ukrainian language]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Ogiienko, I. (1910). Dviine chyslo v ukrainskii movi [Dual number in Ukrainian]. *Zapysky naukovoho tovarystva u Kyievi*. Kn. VI [in Ukrainian].

10. Ogiienko, I. (1910). Slovyk nepravynykh, vazhkykh i sumnivnykh sliv, synonimiv i vyraziv u rosiiskomu movlenni [Dictionary of incorrect, difficult and dubious words, synonyms and expressions in Russian speech]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Ogiienko, I. (1911). Slovyk naholosiv v rosiiskii movi i pravyla rosiiskoho naholosu [Dictionary of accents in the Russian language and rules of Russian accent]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Ogiienko, I. (1912). Pro naholos u vlasnykh imenakh istorichnykh osib, pysmennykh, diiachiv i t. p. [On the stress in the proper names of historical figures, writers, figures, etc.]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Ogiienko, I. (1915). Posibnyk iz stylystyky rosiiskoi movy [Handbook of Russian language stylistics]. Kyiv, 1911, 1912, 1914, 1915 [in Ukrainian].

14. Ogiienko, I. (2012). Slovyk zahalnovzhyvanykh inozemnykh sliv v rosiiskii movi [Dictionary of commonly used foreign words in the Russian language]. Kyiv [in Ukrainian].

15. Ogiienko, I. (1914). Dovidkova knyzhka z rosiiskoi movy [Reference book on the Russian language]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Ogiienko, I. (1914). Slovyk viiskovo-istorichnykh terminiv [Dictionary of military-historical terms]. Kyiv [in Ukrainian].

17. Ogienko, I. (1915). Inozemni elementy v rosiiskii movi: Istorii pronyknennia zapozychenykh sliv v rosiiskii movi [Foreign elements in the Russian language: The history of the penetration of borrowed words into the Russian language]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Ogienko, I. (1915). Naohna tablytsia dlia vyvchennia rosiiskoi orfohrafii: Posibnyk dlia vyvchennia i povtorennia [Visual table for studying Russian spelling: A guide for studying and repeating]. Kyiv [in Ukrainian].

19. Ogienko, I. (1916). Pravylnist i chystota rosiiskoho movlennia stosovno potreb nashoi shkoly [The correctness and purity of Russian speech in relation to the needs of our school]. Radomyshl [in Ukrainian].

20. Chelpanov, H. (1912). Pidruchnyk psykholohii (dlia himnazii i samoosvity) [Psychology textbook (for high schools and self-education)]. 10-e vydannia. Moskva, Typolitohrafia I.N. Kushnerov i K^o [in Ukrainian].

21. Bevzenko, S. (1992). Pytannia istorii movy u pratsiakh I. Ohienka [Issues of language history in the works of I. Ohienko]. *Dukhovna i naukovopedagogichna dialnist I. Ohienka v konteksti ukrainskoho natsionalnogo vidrodzhennia*. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].

22. Ogienko, I.I. (1917). Vchimosia ridnoi movy! Narysy pro movu vkrainsku [Let's learn our native language! Essays about the Ukrainian language]. Kyiv, vydavnytstvo Knyharni Ye. Cherepovskoho [in Ukrainian].

23. Ogienko, I.I. (1918). Kurs ukrainskoi movy. Iz lektsii z istorii ukrainskoi movy [Ukrainian language course. From lectures on the history of the Ukrainian language]. Vydannia 2. Kyiv: Ye. Cherepovskiy [in Ukrainian].

24. Ogienko, I.I. (1918). Korotkyi kurs ukrainskoi movy: Z lektsii istorii ukrainskoi movy: Posibnyk dlia studentiv, uchyteliv i uchniv starshykh klasiv serednikh navchalnykh zakladiv [A short course of the Ukrainian language: A manual for students, teachers and senior pupils of secondary educational institutions]. Kyiv: Vydavnytstvo knyzhkovoho mahazynu Ye. Cherepovskoho [in Ukrainian].

25. Ogienko, I. (1925). Chystota u pravylnist ukrainskoi movy: Pidruchnyk dlia vyvchennia ukrainskoi literaturnoi movy: Populiarnyi kurs z istorichnym osvittenniam [Purity and Correctness of the Ukrainian Language: A Textbook for Studying the Ukrainian Literary Language: A Popular Course with Historical Illumination]. Lviv: Vydavnytstvo knyharni A. Bardakha [in Ukrainian].

26. Ogienko, I. (1927). Narysy z istorii ukrainskoi movy [Essays on the history of the Ukrainian language]. Varshava [in Ukrainian].

27. Ogienko, I.I. (1930). Ukrainska literaturna mova XVI-ho stolittia i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol [Ukrainian literary language of the 16th century and the Ukrainian Krekhiv Apostol]. Varshava [in Ukrainian].

28. Ogienko, I. (1933). Verbska Ievanheliia 1560 roku [The Verba Gospel, 1560]. Varshava [in Ukrainian].

29. Ogienko, I. (1926). Ukrainska vymova bohosluzhbovoho tekstu v 17 v. [Ukrainian pronunciation of the liturgical text in the 17th century]. Varshava [in Ukrainian].

30. Ogienko, I. (1921). Mova ukrainska bula vzhe movoiu Tserkvy. Narysy z istorii kulturnoho zhyttia Tserkvy Ukrainskoi [The Ukrainian language was already the language of the Church. Essays on the history of the cultural life of the Ukrainian Church]. Terniv [in Ukrainian].

31. Ogienko, I. (1924). Ukrainska mova v Kyievo-Pecherskii Lavri [Ukrainian language in the Kyiv Pechersk Lavra]. *Vydannia «Dukhovni besidy»*. Varshava-Praha [in Ukrainian].

32. Ogienko, I. (1922). Ukrainska zhytomyrska Yevanheliia 1571 roku [Ukrainian Zhytomyr Gospel of 1571]. Terniv [in Ukrainian].

33. Ogienko, I. (1920). Runo Oroshennoie Sv. Dymytrii Rostovskoho [The Watered Fleece of Saint Demetrius of

Rostov]. *Zapysky Kamianets-Podilskoho Derzhavnoho Ukrainskoho Universytetu*, 71-76 [in Ukrainian].

34. Ogienko, I. (2001). Dviine chyslo v ukrainskii movi [Dual number in Ukrainian]: *Studiia// Pamiatky Ukrainy*, 1-2, 181-183 [in Ukrainian].

35. Ogienko, I. (1934). Rozmezhuvannia pamiatok ukrainskykh vid biloruskykh [Distinguishing Ukrainian from Belarusian monuments]. [Bez mistia vydannia]. [in Ukrainian].

36. Ogienko, I.I. (1943, 1973). Ridne pysannia. Slovnyk mistsevykh sliv, u literaturnii movi ne vzhyvanykh [Native writing. Dictionary of local words not used in the literary language]. Zhovkva; Niu-York [in Ukrainian].

37. Ogienko, I. (1937). Ukrainska tserkovna terminolohiia v movi polskii [Ukrainian church terminology in Polish]. *Ridna Mova*, Ch. 9-10, 337-342 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

БОЛТІВЕЦЬ Сергій Іванович.

Іван Огієнко про найясніший вираз нашої психіки.

У статті висвітлюються основні віхи наукової творчості Івана Огієнка (митрополита Іларіона) у царині душевного самовираження українського народу засобами творення власної мови протягом багатьох століть. Розкрито початок наукового становлення цього достойника українства, що був пов'язаний з Київським військовим госпіталем, де він працював фельдшером у відділенні нервових та психічних хвороб після закінчення Київської військово-фельдшерської школи. Констатовано, що дух суспільного оновлення сприяв пробудженню української свідомості, якою він завдячував впливу свого приятеля «фельдшера Колегії Павла Галагана в Києві Андрія Коровая та частих відвідин вистав українського театру». Зокрема, І. Огієнко вступає і навчається на медичному факультеті Імператорського університету св. Володимира, однак після неодноразових клопотань йому вдається перевестися на історико-філологічний факультет, де він став незабаром одним із найздібніших студентів. Починаючи з другого курсу цього факультету, І. Огієнко починає співробітничати з київськими газетами і вже як журналіст газети «Громадська думка» розкриває болі селянства, проблеми їхнього лікування і самосвідомості. Відзначено, що І. Огієнко вже однією з перших наукових публікацій, призначених для якнайширшого кола читачів, створив взірць доступності, зрозумілості викладу своєю книгою «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918), у якій обґрунтував цю основну усталеність як *психологічний закон способу українського мислення, висловлювання і спілкування*. У дослідженні привернуто увагу до цього універсального закону, який відображає не завжди усвідомовану і таку, про яку дуже рідко говорять і пишуть дослідники української й інших мов, але яка живе в кожній мовленнєвій дії українця, – на дійову багатотисячолітню *усталеність взаємозв'язку способу мислення і діяння українців як народу*. Стверджується, що Іван Огієнко продовжив розроблення психологічного напрямку в українському мовознавстві, розвинутого Олександром Потебнею і Борисом Грінченком. Зокрема, дбаючи про розвиток мислення у процесі навчання української мови, він подбав про різнобічність чинників, які підтримують цікавість, послідовно ведуть від одного виду діяльності до іншого, своєю взаємопов'язаністю і спадкоємністю передбачають повне опанування змісту підручника. що зміцнює волю, вивищує рівень домагань і привчає, самотійно привидляючись до життя мови, ставити запитання

і шукати відповіді на них. Наведено думку І. Огієнка про те, що ключовим принципом викладання української мови є науковість, а також норма історичного вивчення мови задля створення в учнів цілісного уявлення про мову як про живий організм, що розвивається за притаманними йому законами. Аргументовано плідність вивчення мови, починаючи з давньоукраїнських писемних пам'яток, які становлять значну частину наукової спадщини Івана Огієнка, а велика їх кількість, проаналізована вченим, дала йому підстави віднести час виникнення української мови до VI ст.н.е. Розкрито цілковиту новизну для українського мовознавства застосування цим дослідником нації незнаного доти методу, заснованого на вивченні наголосу східнослов'янських пам'яток. Відзначено, що діалекти вчений розглядав як живе джерело збагачення української мови. Висвітлено сучасний період діяльності науковців, об'єднаних у Товариство Івана Огієнка з метою вивчення і популяризації наукової, освітньої, літературної, богословської і культурологічної спадщини видатного українського вченого, педагога, богослова, письменника, державного та релігійного діяча України І.І. Огієнка, сприяння розробці і впровадженню його ідей у сферу науки, освіти і культури. Важливими висновками статті є першорядна значущість становлення мовної самосвідомості української нації, а для цього підготовлення не менш як 100-томного видання праць Івана Огієнка, розширення міждисциплінарних підходів до вивчення наукової спадщини видатного вченого, зокрема, у царині психології незборимого духу українського народу протягом тисячоліть.

Ключові слова: *Іван Огієнко, наукова творчість, душевне самовираження, український народ, доступність і зрозумілість, спосіб мислення і діяння, українська мова, психологічний напрям, давньоукраїнські пам'ятки, вивчення наголосу, Товариство Івана Огієнка, мовна самосвідомість, міждисциплінарні підходи, психологія незборимого духу.*

ANNOTATION

Serhii BOLTIVETS.

Ivan Ogienko on the clearest expression of our psyche.

The article highlights the main milestones of the scientific work of Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) in the field of spiritual self-expression of the Ukrainian people through the means of creating their own language for many centuries. The beginning of Ivan Ogienko's scientific formation is revealed, which was associated with the Kyiv Military Hospital, where he worked as a paramedic in the department of nervous and mental diseases after graduating from the Kyiv Military Paramedic School. The spirit of social renewal, as noted in the article, contributed to the awakening of Ukrainian consciousness, for which, as I. Ogienko recalled, he owed the influence of his friend, "the paramedic of the Pavlo Galagan College in Kyiv, Andriy Korovay, and frequent visits to performances of the Ukrainian theatre." In particular, I. Ogienko enters and studies at the Medical Faculty of the Imperial University of St. Volodymyr, but after repeated requests, he manages to transfer to the Faculty of History and Philology, where he soon becomes one of the most capable students. Starting from the second year of the Faculty of History and Philology, I. Ogienko begins to cooperate with Kyiv newspapers, and as a journalist for the newspaper "Hromadska Dumka", he reveals the pains of the peasantry and the problems of their treatment and self-awareness. It is noted that I. Ogienko, already in one of his first scientific publications, intended for

the widest possible circle of readers, created a model of accessibility and clarity of presentation with his book "Ukrainian Culture. A Brief History of the Cultural Life of the Ukrainian People" (1918), in which he substantiated this basic stability as a psychological law of the Ukrainian way of thinking, expression and communication. The article draws attention to this great spiritual and psychological law, which reflects not always realised and very rarely spoken and written about by researchers of Ukrainian and other languages, but which lives in every speech act of a Ukrainian – the effective multi-thousand-year-old stability of the relationship between the way of thinking and acting of Ukrainians as a people. It is argued that Ivan Ogienko continued the development of the psychological direction in Ukrainian linguistics, developed by Oleksandr Potebny and Borys Grinchenko. In particular, taking care of the development of thinking in the process of learning the Ukrainian language, Ivan Ogienko took care of the versatility of factors that support curiosity, consistently lead from one type of activity to another, and with their interconnectedness and continuity provide for the complete mastery of the content of the textbook, which strengthens the will, raises the level of aspirations and teaches, independently looking into the life of the language, to ask questions and seek answers to them. The opinion of I. Ogienko that the main principle of teaching the Ukrainian language is scientificity, as well as the principle of historical study of the language in order to create in students a holistic idea of language as a living organism that develops according to its inherent laws, is presented. Considerable attention in the article is paid to the study of the language of ancient Ukrainian written monuments, which constitute a significant part of Ivan Ogienko's scientific heritage, and their large number, analysed by the scientist, gave him grounds to attribute the time of the emergence of the Ukrainian language to the 6th century AD. The complete novelty for Ukrainian linguistics of I. Ogienko's application of a previously unknown method based on the study of the accent of East Slavic monuments is revealed. It is noted that the scientist considered dialects as a living source of enrichment of the Ukrainian language. The current period of activity of scientists united in the Ivan Ogienko Society is highlighted with the aim of studying and popularising the scientific, educational, literary, theological and cultural heritage of the outstanding Ukrainian scientist, teacher, theologian, writer, statesman and religious figure of Ukraine I.I. Ogienko, promoting the development and implementation of his ideas in the sphere of science, education and culture. Important conclusions of the article are the need to form the linguistic self-consciousness of the Ukrainian nation and, for this purpose, the preparation of no less than a 100-volume edition of the works of Ivan Ogienko and the expansion of interdisciplinary approaches to the study of the scientific herd of the outstanding scientist, in particular, in the field of psychology of the indomitable spirit of the Ukrainian people over the millennia.

Keywords: *Ivan Ogienko, scientific creativity, spiritual self-expression, Ukrainian people, accessibility and clarity, way of thinking and acting, Ukrainian language, psychological direction, ancient Ukrainian monuments, study of accent, Ivan Ogienko Society, linguistic self-awareness, interdisciplinary approaches, psychology of the indomitable spirit.*

Рецензенти:

**д. філос. н., акад. Юрій КУЗНЕЦОВ,
д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ.**

Надійшла до редакції 10.03.2025.

Підписана до друку 19.03.2025.

Бібліографічний опис для цитування:

Болтівець С.І. Іван Огієнко про найясніший вираз нашої психіки.

Психологія і суспільство. 2025. № 1. С. 6-17. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.006>